

Етика та філософія релігії. Історія філософії

УДК 17+37.013.73

Філософія курсу

«Духовність і мораль в житті людини і суспільства»

PHILOSOPHY OF THE COURSE

«SPIRITUALITY AND MORALITY IN THE LIFE OF A PERSON AND SOCIETY»

РОГОВА Олена – кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради, вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5498-6897>

КАРПАНЬ Ірина – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціальної та гуманітарної освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради, вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1921-5373>

DOI <https://doi.org/10.54891/2786-7005-2023-1-6>

ROHOVA Olena – Ph.D., Associate Professor, Professor of Department of Philosophy, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council, 70, Volodymyr Antonovych Str., Dnipro, 49006, Ukraine

KARPAN Iryna – PhD, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Education, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council, 70, Volodymyr Antonovych Str., Dnipro, 49006, Ukraine

Анотація. У статті розглянуто основні філософські засади нового курсу морального спрямування «Духовність і мораль в житті людини та суспільства» для 5-6 класів НУШ, що ефективно сприяють духовно-ціннісному становленню зростаючої особистості. Наголошено, що духовно-моральний зміст курсу є складним конструктом, який не має бути зведений до єдиного способу його розгляду, а вимагає застосування методології, орієнтованої на інтегральне бачення проблем на тлі багатовимірного ідейного простору духовно-моральної освіти з урахуванням комплементарних здобутків гуманітарних наук. Проаналізовано філософське підґрунтя системи цінностей, що мають скеровувати процес самовдосконалення особистості в напрямку досягнення нової якості життя, сприятливої для духовного розвитку і особистості, і суспільства. Оцінено актуалізацію екзистенціального потенціалу та інтерпретаційної активності учнів при вивченні курсу для їх творчої самореалізації та набуття первинного духовного досвіду, що є особливо актуальним в умовах кризових викликів в суспільстві сьогодення. Доведено, що зміст курсу, побудований на гуманістичних засадах, має ціннісно-інтегративний характер задля вирішення завдань етичного та естетичного розвитку, впливу на внутрішній світ і вчинки особистості, розвиток здатності до міжкультурної комунікації. Обґрунтовано, що змістовне навантаження курсу будуватиметься не на ідеологічній, а на предметній підставі. Методологічний ресурс вирішення проблеми заснування духовно-моральної освіти на цінностях, що не розділяються всіма, авторами запропоновано через використання неіндоктринальних методик, розроблених на принципах феноменології та конструктивізму. Феноменологічний підхід сприяє досягненню учнями розуміння суті духовних процесів, що пропонуються для вивчення. Конструктивізм забезпечує відмову від прагнення повідомити учневі ідеї, сформульовані в готовому вигляді. Зазначено, що етична система, викладена в матеріалах курсу, задовольняє інтелектуальні потреби зростаючої особистості щодо пояснення світоустрою. Це система, яка дає цілісну картину сприйняття та переживання реальності, формує особливий погляд на світ і місце людини в ньому.

Ключові слова: духовність, мораль, цінності, освіта, особистість, суспільство.

Summary. The article examines the philosophical principles of the new course of moral direction «Spirituality and morality in the life of a person and society» for 5-6 grades of NUS which is identified as an effective resource for spiritual and value development of personality. It is emphasized that the spiritual and moral content of this course is a complex construct that cannot be reduced to a single way of considering it but requires the application of a methodology that focused on integrated vision of problems with the background of the multidimensional ideological space of spiritual and moral education taking into account the complementary achievements of the humanities. Is analyzed the philosophical basis of the system of values, which should guide the process of self-improvement of the individual in the direction of achieving a new quality of life, favorable for the spiritual development of both the individual and society. It is evaluated the actualization of the existential potential and interpretative activity of the individual when he or she studying

the course for his/her creative self-realization and the acquisition of primary spiritual experience which is especially relevant in the conditions of crisis challenges in today's society. It has been proven that the content of the course is built on humanistic principles and has a value-integrative character in order to solve the tasks of ethical and aesthetic development, influence on the inner world and actions of the individual, development of the ability for intercultural communication. It is substantiated that the content load of the course is built not on an ideological basis, but on a substantive basis. The authors found a methodological resource for solving the problem of basing spiritual and moral education on values that are not shared by everyone in the use of non-indoctrinal methods that were developed on the principles of phenomenology and constructivism. The phenomenological approach helps students to understand the essence of the spiritual processes that are offered for study. Constructivism ensures the rejection of the desire to inform the student of ideas formulated in a ready-made form. It is noted that the ethical system outlined in the course materials satisfies the intellectual needs of a growing personality regarding the explanation of the world system. It is a system that gives a holistic picture of perception and experience of reality and forms a special view of the world and a person's place in it.

Key words: spirituality, morality, values, education, personality, society.

Вступ. Пропозиція Міністерства освіти і науки України щодо включення до типового навчального плану Нової української школи курсів морального спрямування на інваріантній основі разом з наступною за цим розробкою модельних програм та відповідного навчально-методичного забезпечення варто розглядати як одну з важливих передумов подальшої широкомасштабної гуманізації та демократизації освіти в Україні. Будучи, без сумніву, зваженим кроком на цьому шляху після попереднього (2012 рік) усунення етики та курсів духовно-морального спрямування з освітньої царини, зазначена ініціатива важлива в декількох аспектах. По-перше, як факт, що означає подальше подолання сцієнтиської однобічності в українській освіті, бо важливе місце у формуванні духовності та моралі на всіх етапах людської історії відбувалось на синтезі раціональної та ірраціональної думки. По-друге, як складова соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі Державного стандарту [1], що декларує перелік орієнтирів у набутті безпеки, здоров'я та добробуту (розширення змісту освіти, його відповідність нормам міжнародного гуманітарного права, орієнтації на забезпечення самовизначення особистості та формування в учнів адекватної сучасному рівню знань картини світу тощо). По-третє, як можливість вибору, що накреслює багатовимірний напрямок розвитку освіти в ціннісній та культурологічній площині. Велика заслуга ініціативи також полягає в тому, що вона знов стимулюватиме те, що за останні десять років піддалось занепаду – філософсько-етичний напрямок освітнього дослідження. Слід зазначити, що при пілотному впровадженні курсів морального спрямування розкрилися величезні наслідки цього занепаду, пов'язані з недостатнім науково-теоретичним обґрунтуванням духовно-моральної освіти в сучасній школі, що залишається одним з головних чинників критики або неприйняття процесу інтеграції духовно-моральної тематики до змісту шкільної освіти. Тому є нагальна необхідність філософсько-освітнього осмислення значущості нових курсів морального спрямування у системі освіти, серед яких своє місце займає новий курс «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» (5–6 кл.).

Аналіз останніх досліджень. Зазначений курс існує лише рік і ще не набув відповідного осмислення з боку вітчизняних науковців. Перші оцінки надано

лише в площині педагогічної думки. Цікавим в цьому сенсі є аналіз концептуальних засад та методичної цінності модельної програми для 5–6 класів «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» О. Жосана [4]. Педагогіко-психологічне осмислення курсу надається у розроблених методичних рекомендаціях колективу тернопільських освітян під керівництвом Л. Мудрик [7]. Низка практико-орієнтованих думок щодо впровадження зазначеного курсу була висловлена під час окремих науково-методичних заходів, таких як дводенний семінар «Презентація модельної навчальної програми «Духовність і мораль в житті людини і суспільства», проведений МОН України разом з благодійним фондом «Живи, Україно!» [6]; презентація програмного і навчально-методичного забезпечення курсів духовно-морального спрямування у 5 класі Нової української школи в НУ «Острозька академія» [5]; пресконференція, присвячена важливості та актуальності викладання курсу у навчальних закладах Одеської області [8]. Наукових праць у площині філософсько-освітньої рефлексії зазначеного курсу, наразі, поки немає.

Мета статті – з'ясувати сутнісні філософські сенси курсу «Духовність і мораль в житті людини та суспільства», що найбільше сприяють глибинному розумінню завдань та змісту курсу в державній школі та є здатними суттєво зміцнити духовно-моральні устої зростаючої особистості.

Виклад основного матеріалу. В межах нашого дослідження, по-перше, звернемо увагу на проблему сумісності змісту світоглядних цінностей, які мають місце у зазначеному курсі з ідеалами і принципами державної освіти. Ця проблема, що сягає корінням у глибину століть, надзвичайно загострилася у наш час унаслідок посилення процесів секуляризації і розповсюдження феномена полікультурності та поліконфесійності. Чи може школа впроваджувати духовно-етичну освіту з включенням різноманітних і навіть релігійних цінностей (без яких дослідження феномену духовності буде носити неповноцінний характер), що не розділяються всіма? Крім правових, у цього питання є і суто освітні аспекти.

Ідеї неопозитивістів і релятивістів Л. Вітгенштейна, К. Поппера, М. Поланьї, У. Куайна, Т. Куна та інших довели неспроможність спроб відмежувати наукове знання від метафізичних посилок, надати цьому

знанню цілком об'єктивного характеру, що сприяли поширенню антиредукційних тенденцій в епістемології другої половини ХХ ст. Отже, постпозитивісти актуалізували проблематику функцій метафізики в процесах зростання наукового знання. Результатом виявлення методологічної обмеженості наукового шляху пізнання, закладеної в самій його об'єктивності, стає констатація безперечного факту, що наука не може замінити собою всіх форм пізнання світу, всієї культури. І все, що не охоплює наука у полі свого зору, компенсують інші форми духовного збагнення світу – мистецтво, релігія, моральність, філософія. Разом із затвердженням плюралізму форм пізнавальної діяльності філософи ХХ століття розкривають багатозначність поняття істини (Л. Вітгенштейн, Р. Карнап та ін.). Завдяки чому розуміння істини виявляється, як правило, ширше за наукову інтерпретацію фактів, що дає вчителю можливість уникати протиставлення «віри і розуму» при викладанні зазначеного курсу та відкриває методологічний ресурс їх поєднання в змісті освіти на засадах додатковості.

Принципи сучасної освіти, вимагають обґрунтування присутності духовно-морального компоненту в освітньому просторі на раціональних підставах, що, в свою чергу, ставить перед філософією освіти завдання доказу можливості поєднання будь-якого етичного переконання з неупередженістю і критичною відвертістю розуму. У площині методології визнання курсів духовно-морального спрямування як однієї з форм знання означає, що викладання будь-якого положення має супроводжуватися чітким роз'ясненням філософського статусу цих положень на тлі самокритичності та рефлексії. Автори навчально-методичного забезпечення зазначеного курсу приділили цьому досить велику увагу [2; 3].

Курс «Духовність і мораль в житті людини та суспільства» (далі – ДМЖЛС), що наголошує на духовно-ціннісних, суб'єктивних формах знання, не може уникнути залучення до освітнього процесу глибоких екзистенційно-значущих особистісних переживань. Проте, процес ознайомлення зі світом духовності та моралі є цілком сумісним з принципами та ідеалами загальноосвітньої школи, по-перше, за рахунок того, що різні інтерпретації включені як рівноправні точки зору в діалоговий освітній простір, а по-друге за рахунок того, що завдання розвитку здатності до духовного розуміння внутрішньо пов'язане із загальноосвітньою метою розвитку самостійної учнівської думки та оцінки.

Слід зазначити, що зміст нового предмету переважно ґрунтується на інтерпретаційній активності учнів, що, на наш погляд, є найбільш влучним підходом до реалізації поставлених перед ним завдань. І цей підхід за своєю суттю не є зовсім новим для освіти. Уроки гуманітарного блоку були і залишаються джерелом духовних прозрень і високих натхнень для тисяч учнів, яким довелося навчатися у творчих вчителів. Продовження цієї традиції чітко простежується у змісті навчально-методичних матеріалів з курсу ДМЖЛС: тісна інтеграція курсу з українською та світовою літературою, художньою культурою, історією, образотворчим

мистецтвом та іншими дисциплінами гуманітарного циклу задають той аксіологічно-інтеграційний вектор розвитку української шкільної освіти, який рухатиме її в напрямку гуманізації та примноження кращих традицій вітчизняної освітньої думки.

Розвиваючий потенціал курсу як навчального предмету різноманітний. У західній теорії і філософії освіти до сьогодення підкреслюється переважна важливість знайомства учнів з релігійною інтерпретацією, або релігійною формою мислення з погляду розвитку пізнавальних здібностей. Особливо важливим в цьому процесі є залучення до символічної мови релігії, тому що багатофункціональність і семантична глибина символу як виразного і пізнавального засобу ніде не представлена так потужно, як в релігійній практиці та релігійному мистецтві. Р. Пітерс [10] вважав, що освіта повинна задовольняти цілому ряду когнітивних вимог, одне з яких полягає в тому, що знання й розуміння повинні зачіпати всі форми мислення та свідомості. Освічену людину повинні відрізняти цілісність і широта знань, наявність «когнітивної перспективи», пізнавального потенціалу. Їй повинна бути властива здатність розуму легко і безпомилково переходити з однієї аксіоматичної, ціннісної та символічної системи до іншої. Оволодіння прийомами раціонального мислення для цього мало. Учням має бути продемонстрована ефективність вирішення пізнавальних завдань за допомогою нераціональних форм освоєння дійсності, серед яких найважливіше місце належить релігії та культурі. Учні повинні отримати уявлення про самодостатність, внутрішню стрункість і привабливість усіх форм мислення хоч би для того, щоб уникати грубих логічних помилок в мисленні на релігійні теми та в інтерпретації духовних явищ. Курс ДМЖЛС здатен допомогти здобувачам освіти усвідомити, що існують різні категорії істини зі своїм способом виразу і верифікації та формувати здатність не ставити «недолугі питання», здійснюючи той незаконний перехід з однієї мовної системи до іншої, що зазвичай вважається метафізичною помилкою.

З погляду основоположників феноменологічного напрямку в освіті (наприклад, Н. Смарта [11]), для досягнення учнями розуміння суті духовних процесів, освітній процес повинен перебільшувати лише інформативність учнів і включати не тільки експліцитне знайомство з зовнішніми фактами, але й збагнення або усвідомлення практичним шляхом таких імпліцитних елементів, як відчуття благоговіння, здивування й любові. При цьому екзистенціальне співпереживання досвіду пізнання духовних і моральних істин є бажаним компонентом навчання. Відповідно до цього в даному курсі розвиток почуттєвої сприйнятливості (відчуття) і здатності розмірковувати на теми курсу (розвиток розумових здібностей) виступають, за думкою авторів, в якості різних аспектів єдиного процесу, спрямованого на формування духовно-моральних якостей.

Наступне досить важливе ціннісне завдання курсу ДМЖЛС пов'язане з естетичним розвитком учнів. Символізм етичної думки, мови, спорідненість традиційної духовності з поезією, естетична скарбниця

традиційних форм етичної практики дозволяють цьому курсу стати незамінним і невичерпним джерелом натхнення, витончення та піднесення естетичного смаку. Залучення учнів до духовно-моральної спадщини розглядається в цьому курсі як органічний компонент, що виконує завдання духовно-ціннісного розвитку здобувача освіти.

Звернення до кращих зразків вітчизняної та світової духовної культури, безперечно, не тільки здатне дати позитивний внесок до естетичного виховання здобувача освіти, але й сприяти розвитку індивідуальної культури духовного досвіду. З цієї точки зору курс ДМЖЛС може надавати й певної психотерапевтичної допомоги, позбавляючи учнів травмуючих наслідків життєвого досвіду, пов'язаного, як з пандемією COVID-19, так і з злочинною військовою агресією проти України. Бо основним джерелом ментально нездорового життя є духовний запит, на який не дається обґрунтованої та змістовної духовної відповіді.

Суб'єкт-суб'єктні відносини, що накреслені наскрізною лінією у змісті курсу ДМЖЛС, характеризуються особливою якістю ціннісно-сміслової рівності дорослого та дитини. Виникнення вказаних відносин пов'язане не тільки з неможливістю досягнення у сфері духовної освіти (до речі, як і у сфері гуманітарних наук) вичерпного знання про предмет, але й з принциповою незавершеністю людини: момент неповноти, недосконалість, що дає привід для внутрішнього руху, об'єднує дорослого і дитину, вчителя і учня в буттєвому плані, народжуючи постійний імпульс до взаємозмін, прирівнюючи їх в ціннісно-смісловому відношенні. Уявлення про існуючу недосконалість наявної природи людини (недоліки та вади) і одночасно можливість подолання цієї недосконалість (у реальному житті та в есхатологічній перспективі) в акті духовного зростання, тобто бачення нескінченної перспективи розвитку особистості складає внутрішнє зерно духовних вчень про людину. Саме це є родзинкою зазначеного курсу.

Слід зауважити, що в матеріалах курсу ДМЖЛС неабияка увага приділяється активному використанню методик неіндокринального вивчення світоглядних компонентів, розроблених із застосуванням принципів феноменології та конструктивізму.

Застосування феноменологічного методу полягає в тому, що він дає когнітивні підстави на «винесення за дужки» всіх теоретичних передумов і методологічних норм, обумовлених існуванням академічних стандартів в області суміжних дисциплін (історія, географія, біологія тощо), і обґрунтовує можливість фокусування на первинній «трансцендентній» (або екзистенціальній) підставі духовного досвіду. За рахунок цього досягається великий ступінь цілісності знання та його незалежності від різноманітних стереотипів та передумов. Саме тому феноменологія, поява якої припинила вороже протистояння наукового і апологетичного підходів до опису та пояснення світоглядних цінностей, стала однією з методологічних підстав курсу ДМЖЛС.

Можливість побудови змісту курсу ДМЖЛС на феноменологічному підґрунті пов'язане з визначним поняттям «духовного досвіду». В якості певного змісту,

що підлягає вивченню, виступають окремі феномени: жертва та її принесення, шанування святих, сакральні книги, правила та етичні норми, визначні символи, місцеві традиції, життєві історії – ці та інші елементи духовного життя, а також інші способи структуризації змісту складають сенс феноменологічного предмету. Таким чином за рахунок активізації творчих здібностей учнів, включення їх до процесу співтворчості при феноменологічній побудові змісту ключовим механізмом засвоєння стає індуковане співпереживання духовного досвіду, засноване на емпатії, асоціації та інших психологічних здібностях загальної властивості, удосконалити які покликаний гуманітарний процес. Цей механізм обумовлює необхідність включення до змісту курсу в тій або іншій формі особистих екзистенціальних переживань учнів, у взаємодії з якими може здійснюватися продуктивне засвоєння зовнішнього для учня досвіду. Відповідно для викладання курсу ДМЖЛС на тлі феноменологічної основи характерним є включення до змісту уроків паралельного ряду феноменів екзистенціального та етичного плану, таких як відповідальність, турбота, щастя, багатство, свобода тощо. Безпосередній зв'язок цих феноменів з життям учнів дозволяє легко «перекинути містки» від них до більш вищих феноменів, що відображають колективний і історичний досвід звернення до смисло-життєвих питань та їх духовного розв'язання.

Отже, застосування феноменологічного підходу дозволяє досягти більшої простоти явищ, що пропонуються для вивчення, і пов'язаним з цим меншим ускладненням освітнього процесу (зрозуміти, в чому сенс окремого феномена простіше та доступніше, ніж досягти розуміння якогось цілісного духовного явища). Структуризація та об'єднання навчального матеріалу за групами феноменів, що мають місце в різних традиціях, створює великі можливості як для порівняльного вивчення духовного досвіду на тематичній основі, так і для застосування гуманітарних процедур проникнення в приховані сенси, які мають місце у феноменах, що вивчаються.

Інтеграційні рухи в області вивчення духовно-ціннісного потенціалу релігії в межах курсу слід розглядати не як капітуляцію науки перед складністю проблем, а як крок на шляху вироблення більш ефективних наукових стратегій. Нажаль, низький рівень міждисциплінарної інтеграції в галузі наук про релігію й жорстке зіставлення релігійного і наукового світогляду, що продовжується, в сучасній Україні в значному ступені є результатом свідомої позиції науковців. Спроба утримати в якості академічної норми таку освітню методологію, на нашу думку, є показником упередженого, зневажливого і тому етично неприпустимого у відкритому суспільстві ставлення до релігійних цінностей як до хворобливого чи маргінального стану, що виключає їх носія з числа повноцінних суб'єктів пізнання духовної складової життя. Феноменологічний підхід до вивчення курсу ДМЖЛС несе в цьому відношенні важливе соціально-етичне навантаження, сприяючи процесам гуманізації освіти.

У контексті завдань курсу ДМЖЛС, неабиякий інтерес представляє досвід застосування конструктивізму

у його змісті. У зарубіжній практиці новітні версії конструктивізму пов'язані з такими іменами, як Д. Хей, Дж. Халл, М. Грімміт, К. Еррікер і ін. Девід Хей [9] першим висловив думку про те, що на освіту покладається задача деіндоктринації учнів, розширення перспективи їх розвитку за рахунок звільнення від культурно і соціально обумовлених обмежень. Така постановка завдань вимагала конструктивіського рішення, і Д. Хей з колегами бачили його в організації вправ самозанурення учнів на уроках, що повинно було сприяти проясненню їх світоглядно-ціннісних позицій, рефлексії над своїм життєвим шляхом. Ці пропозиції Д. Хей також цілком влучно використані у матеріалах курсу.

У навчально-методичному забезпеченні предмету ДМЖЛС можна зустріти й звертання до нарративної педагогіки. Її представники відштовхувались від тези про те, що діти конструюють свої смислові системи з життєвих історій, що вже пережиті ними, або нарративів. Головним завданням духовно-моральної освіти в цій системі є не просто трансляція формального знання про якісь традиції та звичаї, а пристосування цього знання до індивідуальної смислової системи особистості, що навчається, і розвитку останньої під час засвоєння нових знань. У зв'язку з таким завданням головним елементом освітнього процесу стає самовираження учнів. Завдання вчителя полягає, перш за все, в створенні сприятливої психологічної атмосфери для такого самовираження і в організації діалогу щодо власного досвіду, переживань та уявлень. У процесі такої взаємодії, яку і надають матеріали курсу ДМЖЛС, учні розвивають такі здібності й уміння: самопізнання, самоконтроль, аналіз наслідків власних дій, самокритику, розуміння оточуючих, визнання важливості спілкування та відмінності в індивідуальних поглядах. Нарративна педагогіка втілює той тип конструктивізму, в якому можливість і прагнення до перебудови особистісних конструктів мінімізовані. Головне завдання цього типу конструктивізму не перебудування, а вбудовування. Безперечно цінним з гуманістичних позицій у цій педагогіці треба визнати заклик до обережності при доторканні до внутрішнього світу зростаючої особистості. Ця позиція перетинається скрізь час і відстань з уявленням К. Ушинського про цінність найпростішого духовного відчуття, який вважав, що гранувати діамант треба дуже обережно, в руках самовпевненого неука він втратить більшість власної цінності.

Застосування конструктивізму в межах курсу ДМЖЛС дає певні важливі наслідки для освітнього процесу: якщо знання не можуть бути просто передані, а повинні конструюватися кожною особистістю індивідуально, це означає, що потрібна відмова від прагнення повідомити учневі ідеї, сформульовані

в готовому вигляді. Слід налаштуватись на орієнтацію зусиль учнів щодо їх власної конструктивної діяльності. Крім безпосереднього розв'язання розвиваючих завдань, застосування освітнього конструктивізму досить ефективно сприяє розумінню світоглядних концепцій за рахунок того, що набагато більше уваги надається суб'єктивному сприйняттю учня та його активній ролі в засвоєнні знань та ідей.

Два зазначені підходи щодо формування змісту, звичайно, не вичерпують всіх можливостей, що містяться в курсі ДМЖЛС. Можна додати, наприклад, застосування герменевтичних практик, діалогових та інтерактивних методів навчання, зосередження уваги учнів на випробувальних контекстах сучасного життя, виявленні та розвитку їх можливостей щодо розуміння світоглядних переконань інших. На практиці доведено, що головна перевага використаних підходів полягає в тому, що зміст цього курсу виявляється досить цікавим для здобувачів освіти, дає можливість більшої активізації їх уваги та мотивації до розвитку духовності та моральності.

Слід зазначити, що даний курс також дає учням широкі можливості щодо усвідомлення своєї гідності, формування підстав, за якими люди можуть цінувати себе та інших. За цими підставами щедра людина краще, ніж скупа, смілива людина краще боягуза, самовіддана людина краще ніж самозакохана. Взагалі, етична система, викладена у матеріалах курсу, сприяє усвідомленню загальної концепції буття, космології, що задовольняє інтелектуальні потреби людини щодо пояснення світоустрою. Це система символів, яка дає цілісну картину сприйняття та переживання реальності, мотивовану та обґрунтовану поведінку, що формує особливий погляд на світ і місце людини в ньому, пояснює сенс випробувань, дає усвідомлення того, що допомагає людині переносити страждання і що дає сили жити, пояснення того, який сенс має, взагалі, людське життя.

Висновки. Підсумовуючи, можна сказати, що зазначений курс є багаторівневою аксіологічною системою, своєрідною «матрицею» цінностей, що прагне охопити багато суспільних та індивідуальних потреб та забезпечити цілісність функціонування людського буття, адекватність взаємин з дійсністю, використовуючи при цьому феноменологічний та конструктивістський підходи. Сильною стороною курсу є зовнішня простота відповідей на складні етичні проблеми, авторитетність вимог, критеріїв етичних цінностей, ідеалів. Доведена їх приваблива цілісність і впорядкованість, що сприяють певній соціально-психологічній гармонії та етичної свідомості зростаючої особистості на тлі формування у неї екзистенційно значущих переживань та отримання первинного духовного досвіду.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт базової середньої освіти, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF> (дата звернення: 25.06.2023).
2. Духовність і мораль у житті людини та суспільства: модельна навчальна програма для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch>.

prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Sotsial.zdorovyazberezhuov.osv.haluz-5-6-kl/Dukhovn.moral.v.zhytti.lyudyny.i.susp-5-6.kl.Zhukovskyy.ta.in.06.05.22.pdf (дата звернення: 24.06.2023).

3. Жуковський В. М., Сіданіч І. Л., Рогова О. Г. та ін. Духовні і моральні основи в житті людини: навчальний посібник для учнів 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера, 2023. 112 с.

4. Жосан О. Концептуальні засади та методична цінність модельної навчальної програми для 5-6 класів «Духовність і мораль в житті людини і суспільства». URL: https://znayshov.com/FR/15685/mv_58-263-268.pdf (дата звернення: 30.06.2023).

5. Костенкова С. Духовний фронт: про духовно-моральне виховання дітей і молоді. URL: <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2022/30-05-03> (дата звернення: 27.06.2023).

6. Лист МОН України № 4/948-22 від 22. 05. 2022 р. URL: <http://yavoriv-rmk.kl.com.ua/2022/05/24/24-25-travnnya-2022-roku-zaprosuyemo-na-dvodenyj-seminar-na-temu-prezentatsiya-modelnoyi-navchalnoyi-programy-duhovnist-i-moral-v-zhytti-lyudyny-i-suspilstva/> (дата звернення: 27.06.2023).

7. Мудрик Л., Самолук Г., Жаровська Н. та ін. Духовність і мораль в житті людини і суспільства. Конспекти уроків. 5 клас. Тернопіль: Мандрівець, 2022. 80 с.

8. Стралківська М. Як на Одещині планують виховувати у дітях духовно-моральні цінності: пресконференція. URL: <https://slovoproslovo.info/yak-na-odeschini-planuyut-vihovuvati-u-dityah-duhovno-moralni-tsinnosti-preskonferentsiya> (дата звернення: 29.06.2023).

9. Hay D. Suspicion of the Spiritual: Teaching Religion in a World of Secular Experience. British Journal of Religious education, 1985. V. 7 (3). pp. 140–147.

10. Peters R. S. The Justification of Education / Philosophy of Education /ed. By Peters R. S. Oxford University Press, 1973. pp. 239–267.

11. Smart N. The Phenomenon of Religion. By Ninian Smart. Macmillan Press, London, 1973. 157 p.

References

1. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity, zatv. postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.09.2020 № 898 «Pro deiaki pytannia derzhavnykh standartiv povnoi zahalnoi serednoi osvity» [State Standard of Basic Secondary education]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF> (accessed: 25.06.2023) [in Ukrainian].

2. Dukhovnist i moral u zhytti liudyny ta suspilstva: modelna navchalna prohrama dlia 5–6 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity. (2021). [Spirituality and morality in the life of a person and society: model curriculum for grades 5–6 of general secondary education institutions]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Sotsial.zdorovyazberezhuov.osv.haluz-5-6-kl/Dukhovn.moral.v.zhytti.lyudyny.i.susp-5-6.kl.Zhukovskyy.ta.in.06.05.22.pdf> (accessed: 24.06.2023) [in Ukrainian].

3. Zhukovskiy V. M., Sidanich I. L., Rohova O. H. ta in. (2023). Dukhovni i moralni osnovy v zhytti liudyny: navchalnyi posibnyk dlia uchniv 5 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Spiritual and moral foundations in human life: a study guide for 5th grade students of general secondary education institutions]. Kyiv: Litera [in Ukrainian].

4. Zhosan O. (2022). Kontseptualni zasady ta metodychna tsinnist modelnoi navchalnoi prohramy dlia 5-6 klasiv «Dukhovnist i moral v zhytti liudyny i suspilstva» [Conceptual principles and methodological value of the model curriculum for 5-6 grades «Spirituality and morality in the life of a person and society»]. URL: https://znayshov.com/FR/15685/mv_58-263-268.pdf (accessed: 30.06.2023) [in Ukrainian].

5. Kostenkova S. (2022). Dukhovnyi front: pro dukhovno-moralne vykhovannia ditei i molodi [Spiritual front: about the spiritual and moral upbringing of children and youth]. URL: <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2022/30-05-03> (accessed: 27. 06. 2023) [in Ukrainian].

6. Lyst MON Ukrainy № 4/948-22 vid 22. 05. 2022 r. [Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 4/948-22 dated May 22, 2022]. URL: <http://yavoriv-rmk.kl.com.ua/2022/05/24/24-25-travnnya-2022-roku-zaprosuyemo-na-dvodenyj-seminar-na-temu-prezentatsiya-modelnoyi-navchalnoyi-programy-duhovnist-i-moral-v-zhytti-lyudyny-i-suspilstva/> (accessed: 27.06.2023) [in Ukrainian].

7. Mudryk L., Samoliuk H., Zharovska N. ta in. (2022). Dukhovnist i moral v zhytti liudyny i suspilstva. Konspekty urokov. 5 klas [Spirituality and morality in the life of a person and society: lessons notes. 5 grade]. Ternopil: Mandrivets [in Ukrainian].

8. Stralkivska M. (2023). Yak na Odeshchini planuiut vykhovuvati u ditiakh dukhovno-moralni tsinnosti: preskonferentsiia [How in Odesa are planing to raise spiritual and moral values in children: press conference]. URL: <https://slovoproslovo.info/yak-na-odeschini-planuyut-vihovuvati-u-dityah-duhovno-moralni-tsinnosti-preskonferentsiya> (accessed: 29.06.2023) [in Ukrainian].

9. Hay D. (1985). Suspicion of the Spiritual: Teaching Religion in a World of Secular Experience. British Journal of Religious education, V. 7 (3). pp. 140–147.

10. Peters R. S. (1973). The Justification of Education / Philosophy of Education /ed. By Peters R. S. Oxford University Press, pp. 239–267.

11. Smart N. (1973). The Phenomenon of Religion. By Ninian Smart. Macmillan Press, London, 157 p.